

УДК 378:37.011.31

СТУДЕНТСЬКИЙ ВІК ЯК ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПСИХОЛОГА У ВНЗ

Куліш О.В., к. пед. н., доцент кафедри психології

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

У статті охарактеризовано юнацький період становлення професійної ідентичності, з'ясовано провідні новоутворення цього етапу. Розкрито чинники, що впливають на формування професійної ідентичності майбутнього психолога у вищому навчальному закладі. Проаналізовано етапи становлення професійної ідентичності студентів.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, студентський вік, професійне самовизначення, юність.

В статье охарактеризован юношеский период становления профессиональной идентичности, выяснены ведущие новообразования данного этапа. Раскрыты факторы, которые осуществляют влияние на формирование профессиональной идентичности будущего психолога в высшем учебном заведении. Проанализированы этапы становления профессиональной идентичности студентов.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, студенческий возраст, профессиональное самоопределение, юность.

Kulich O.V. STUDENT AGE AS A PERIOD OF PROFESSIONAL IDENTITY FORMATION OF A PSYCHOLOGIST IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

In this article the adolescent period of professional identity formation has been outlined, some basic innovations of the given period have been discovered. The factors that have an impact on professional identity formation of a future psychologist in higher educational establishments have been identified. The stages of professional identity formation of students have been analyzed.

Key words: identity, professional identity, student age, self-determination, adolescence.

Постановка проблеми. У юнацькому віці в межах становлення нового рівня самосвідомості відбувається формування відносно стійкого уявлення про себе, виникає особливе особистісне новоутворення, яке в психологічній літературі позначається терміном «самовизначення». Особливого значення набувають уміння особистості адекватно сприймати складні ситуації, правильно оцінювати себе й свої вчинки, конструювати образи свого «Я» (особистісний, професійний, соціальний), планувати своє життя.

Л. Столяренко визначає поняття студентство як «особливу спеціальну категорію, специфічну спільність людей, організаційно об'єднаних інститутом вищої освіти» [6, с. 160]. Студентство включає людей, які цілеспрямовано та систематично оволодівають знаннями й професійними вміннями. Як соціальна група студентство характеризується професійною направленістю та сформованістю ставлення до майбутньої професії. Студентський вік – це час освоєння професійних ролей, початок самостійного життя. Особливої актуальності для особистості в цьому віці набувають питання сенсу життя, його призначення, визначення власного «Я», самопізнання та самовиховання.

Професійне самовизначення – центральне поняття в юнацькому віці. Наслідком помилкового вибору професії стає безробіття. Л. Шнейдер [8] вважає, що психолог, який має розвинуту професійну ідентичність, буде виявляти обґрунтований оптимізм щодо своїх потенційних успіхів у майбутньому, буде впевнений у своїй професійній значимості, вільний і відкритий у професійно-комунікативних позиціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юність – це час самоаналізу й самооцінювання. Самооцінювання здійснюється шляхом порівняння ідеального «Я» з реальним. Юнацький вік, згідно з позицією Е. Еріксона, будується навколо кризи ідентичності, яка складається із серії соціальних і індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій і самовизначень. Якщо юнакові не вдається вирішити ці завдання, у нього формується неадекватна ідентичність, розвиток якої може йти за чотирма основними напрямками:

1) відхід від психологічної інтимності, уникнення тісних міжособистісних відносин;

2) нечітке відчуття часу, неспроможність будувати життєві плани;

3) нечіткість продуктивних, творчих здібностей, невміння мобілізувати свої вну-

трішні ресурси й зосередитися на головній діяльності;

4) формування «негативної ідентичності», відмова від самовизначення й вибір негативних образів для наслідування [9, с. 28].

Стосовно формування професійної ідентичності студентів серед науковців існують дві точки зору. Одна із них заснована на впевненості в тому, що лише в практичній діяльності відбувається формування професійної ідентичності особистості. Із цього постає висновок, що в умовах ВНЗ неможливо її сформувати.

У науковій літературі точаться суперечки щодо того, кого саме можна вважати професійно ідентичними. Так, Є. Єрмолаєва [2] зазначає, що ідентичними можуть вважатися тільки професіонали, які володіють стабілізуючою базою (реалізується за допомогою соціальних інститутів, що об'єднують людей у спільноту з розподілом ролей і функцій, із відтворенням суб'єктів праці та трудових відносин у стійких формах навчання й закріплення знань) і перетворювальним потенціалом.

І. Родічкіна [5] також вважає, що поняття «професійна ідентичність» стосується тієї категорії людей, для яких провідною основою ідентифікації є професійна праця. У цьому контексті професійна ідентичність є продуктом тривалого особистісного розвитку, який з'являється на достатньо високих рівнях оволодіння професією, є стійкою узгодженістю основних елементів професійного процесу.

Формування професійної ідентичності починається лише після закінчення професійного навчання й переходу до практики професійної діяльності; у самому ж ВНЗ студентам доступна діяльність підготовчого характеру (І. Родічкіна [5]). На етапі професійного навчання закладаються лише передумови професійної ідентичності, а її формування й подальший розвиток відбуваються після первинної адаптації молодого фахівця, у періоди професійної активності.

Іншу думку мають дослідники Г. Гарбузова [1], Є. Трандіна [7], Л. Шнейдер [8], у роботах яких підкреслено, що професійна ідентичність розвивається в ході навчання, що професійна освіта є одним із витоків її формування. Так, Л. Шнейдер зазначає, що під час навчання у ВНЗ формується міцна основа професійної діяльності, студент може вважатися ідентичним вибраній професії, якщо він усвідомлює свою належність до певної професійної спільноти; володіє знаннями про свої сильні та слабкі сторони, про ймовірні зони успіхів

і невдач у майбутній професійній діяльності; має достатньо чітке уявлення про себе й про свою роботу в майбутньому [8]. Основним видом діяльності студента є навчально-професійна діяльність. Тому професійна самосвідомість студента – це усвідомлення себе як студента й представника майбутньої професійно-виробничої діяльності.

Ми приєднуємося до точки зору науковців, яка ґрунтується на положенні про те, що, обираючи майбутню професію, майбутній психолог ідентифікує себе з нею, враховує свої здібності, інтереси й можливості, а також вимоги професії до себе.

Професійна ідентичність тісно пов'язана з професіоналізацією індивіда, яка розглядається як складний соціально-психологічний процес, що містить професійний тренінг, засвоєння стандартів і вимог до виконання діяльності, прийняття норм поведінки в межах професійних груп. Саме взаємодія із членами професійної спільноти сприяє засвоєнню індивідом професійних стандартів, оцінці рівня оволодіння професією. Підтвердження професійних норм у практиці професійного спілкування та діяльності допомагає індивідові сформувати й підтримувати професійну ідентичність, зберігати власний статус [2].

Цю ж думку висловлює О. Трандіна [7], яка вважає, що професійна ідентичність може виступати як основна тенденція професійного становлення особистості; показник рівня розвитку суб'єкта, його професійного шляху; динамічне утворення, яке змінюється під дією низки факторів, основним із яких є професійне навчання.

Н. Іванова [3] виділяє три етапи становлення професійної ідентичності студентів педагогічного ВНЗ:

1) первинний вибір, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою. При цьому в майбутніх педагогів формується ціннісне ставлення до обраної професії;

2) підтвердження/заперечення первинного вибору. На цьому етапі можуть суттєво змінюватися професійні вподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у своєму професійному виборі або, навпаки, до впевненості в ньому;

3) реалізація первинного вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід студентів до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження в професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності та ефективності.

Ідентичність виявляється важливим регулятором і значущою складовою самосві-

домості й соціальної поведінки. Сучасний вектор дослідження ідентичності полягає у вивченні тих компонентів цього явища, що пов'язані з процесами соціального й професійного становлення особистості. Професійне становлення, під час якого здійснюється перетворення індивіда на професіонала, супроводжується зміною уявлень людини про себе, своє місце в професійній спільноті, тобто набуттям професійної ідентичності [2].

На думку А. Лукіянчук [4], людина завжди намагається інтерпретувати події згідно з власною «Я-концепцією» з метою забезпечення відповідності почуттів і поведінки. У процесі навчання й особистісного зростання людини можна спостерігати таке явище, як «консервативність» «Я-концепції», що зумовлена впливом стереотипів самосприйняття. Існують два способи боротьби з «консервативністю» «Я-концепції»: перший полягає у створенні умов для набуття впевненості в собі, власному професійному потенціалі, розвитку компетентності й почуття власної гідності з метою досягнення професійної ідентичності й побудови адекватного образу «Я»; другий пов'язаний із формуванням ідеальної картини майбутнього (у професійній та особистісній сферах), виявленням та актуалізацією власних професійних ресурсів.

Відомо, що особистості із заниженою самооцінкою концентруються на негативному баченні власних професійних перспектив, що викликає труднощі під час побудови ідеального образу успішного професійного майбутнього. Особистості з порушенням ціннісно-мотиваційної сфери можуть виражати неадекватні побажання щодо їхнього майбутнього в цій професії, що не відповідає змісту трудових умов.

Основна мета досягнення почуття професійної ідентичності полягає в переході від зовнішніх джерел підкріплення й зворотного зв'язку в професійній діяльності до внутрішніх джерел, тобто до самопідкріплення. На початковій стадії формування професійної ідентичності підтримку особистості виявляють близькі люди, друзі й зацікавлені співробітники організації. Передбачається, що в подальшому індивід зробить почуття ідентичності частиною своєї свідомості [3].

О. Трандіна, досліджуючи періодизацію професійного розвитку, що базується на досягненні особистістю певного рівня професіоналізму, відносить період професійного навчання у вищій школі до професіоналізму, що містить етапи адаптації до професії, самоактуалізації в професії,

вільного володіння професією на рівні майстерності [7].

Г. Гарбузова [1] наголошує, що розвиток професійної ідентичності відбувається в період професійного навчання у вищому навчальному закладі. Дослідниця виділяє в структурі професійної ідентичності три основні етапи формування в студентів професійної ідентичності.

Перший етап – адаптаційний (1 курс) – це період осмислення професійної ідентичності, коли на основі входження в нове соціальне та професійне середовище зовнішня студентська ідентичність переходить у внутрішню прийнятну, усвідомлену, емоційно забарвлену характеристику. Це нестабільний етап, пов'язаний з адаптацією до нової соціальної ролі студента («Я – студент») та очікувань майбутньої професійної ідентичності.

Другий етап – стабілізуючий (2–3 курс) – це період, коли на основі усвідомлення вимог нової соціально-професійної ролі, власних здібностей та можливостей відбувається усвідомлення досягнень, які зроблені завдяки власним зусиллям. У цей період конструктивні схеми саморозвитку знаходяться в достатньо стабільному стані, оскільки студент починає отримувати задоволення від сприйняття себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності («Я – майбутній спеціаліст»).

Третій етап – уточнювальний (4–5 курс) – період, коли на основі усвідомлення спектру ролей, засвоєних у ході професіоналізації, відбувається формування нових цілей та перспектив. Це другий нестабільний період, сенс якого зводиться до переосмислення та уточнення різних варіантів професійно-творчого саморозвитку, працевлаштування та період розвитку професійної кар'єри («Я та моя професія й кар'єра»).

Слід зазначити, що ці етапи формування в студентів професійної ідентичності не існують ізольовано, вони тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені.

На думку Г. Гарбузової, розвиток професійної ідентичності у ВНЗ формується в процесі оволодіння знаннями (увага акцентується на інтелектуальній складовій особистості), інтеріоризації набутих знань (можливість розвитку в процесі емоційально-вольової сфери студента), під час практико-орієнтованої діяльності (проходження педагогічної практики), використання активних методів роботи для освоєння професії, а також введення в навчальний процес циклу занять, які безпосередньо розвивають професійну ідентичність.

Процес формування в студентів професійної ідентичності, на думку Г. Гарбузової, починається з упевненості в правильності вибору професії та позитивного ставлення до себе як до суб'єкта навчально-професійної діяльності й майбутньої професійно-виробничої діяльності. Професійна ідентичність (усвідомлення своєї totoжності з професійним Я-образом) ґрунтується на формуванні образу професії, осмисленні професійного Я-образу, формуванні позитивної Я-концепції, аналізу Я-образу: ідеального, нормативного, реального.

Професійна ідентичність є обов'язковою й невід'ємною складовою професіоналізму та водночас умовою його формування. Розвиток професійної ідентичності може відбуватися в таких напрямках: розвиток потреб та інтересів; допомога особистості в плані визначення того, ким людина себе бачить; відбувається все більш глибоке усвідомлення себе, своїх можливостей та потреб.

Формування професійної ідентичності студентів розглядається вітчизняними та зарубіжними науковцями в контексті проблеми професіоналізації. Досліджуючи основні причини відмови майбутніх фахівців від професійної самореалізації, О. Єрмолаєва [2] вказує на те, що в процесі навчання студентів відбувається зміна їхніх уявлень про майбутню професійну діяльність. Умовно дослідниця назвала їх «успішною» та «неуспішною» динамікою. Успішна динаміка виявляється в розширенні кола адекватних уявлень про професію (знання сфер, де можна пристосовувати свої професійні сили, реальні місця роботи, труднощі й проблеми, умови оплати праці, можливості кар'єрного росту тощо). Основним показником успішної динаміки є готовність до професійної самореалізації в наявних життєвих умовах, яка формується на основі професійної ідентичності. Неуспішна динаміка виявляється в тому, що за відсутності якісних змін у структурі професійної мотивації в студента зростає соціальна бажаність відповідей, накладається табу на обговорення таких проблемних галузей професіоналізації, як рівень зарплати, престижність, кар'єрний ріст тощо. Неуспішна динаміка зумовлена нездатністю майбутнього фахівця ідентифікувати себе з майбутньою професією, мотиваційною й професійною неготовністю до зміни соціальної позиції професіонала. Незважаючи на задовільну академічну успішність, такі студенти усвідомлюють власний непрофесіоналізм, переживають негативні емоції й у зв'язку із цим відмовляються від професійної само-

реалізації. Практика свідчить, що від професійної самореалізації відмовляються не лише студенти з невисокою успішністю, а й досить часто успішні студенти.

Серед основних причин відмови виділяють такі:

- соціально-економічні (здебільшого низький рівень оплати праці);

- особистісні: неадекватно завищений рівень допомоги; особистісні проблеми як основний мотив вибору професії, що втрачає свою актуальність до кінця навчання; зміна ціннісно-сислової ієрархії, у результаті чого визначальними стають меркантильні потреби, задоволення яких мало ймовірно в професійній діяльності педагога; специфіка навчання; складність професійної діяльності. Кризи, які виникають у студентів, часто пов'язані з несформованим почуттям власної ідентичності, з недостатньою рефлексією.

На основі уявлень про професійну ідентичність О. Єрмолаєва [2] обґрунтувала актуальну проблему професійного маргіналізму. Проблема маргіналізму розглядається в контексті проблем професіоналізації, професіоналізму, професійної ідентичності, професійного самовизначення. Поняттям «маргіналізм» широко оперують у соціології. До маргіналів зазвичай відносять тих осіб, які внаслідок тих чи інших причин виявились відірваними від звичного соціально-культурного середовища й не зуміли включитися в нове для них середовище, яке з погляду їхнього статусу залишається важкодоступним. Отже, статус таких осіб носить межовий, проміжний характер. Основний принцип маргіналізації – розрив духовних, економічних та особистісних зв'язків; під час входження людини в нову соціальну спільноту зв'язки й стосунки з іншими людьми встановлюються повільно. У багатьох маргіналів виникає почуття невпевненості, вони починають звинувачувати інших у власних труднощах.

Молоді фахівці іноді протидіють перспективі змінити усталений погляд на світ, на професію, на самого себе, на своє місце у світі та професії. Засобом захисту виступає розчарування в навколишній дійсності, у навчальному закладі, у професії.

А. Лукіянчук [4] виділяє такі варіанти «захистів-розчарувань»: розчарування в навчальних предметах (окремих або більшості); розчарування у викладачах, які раніше подобались. На певному етапі навчання студент виявляє, що викладач – це звичайна людина, яка не позбавлена недоліків; розчарування в навчальному закладі; розчарування в перспективах подальшої роботи.

Професійна ідентичність майбутнього психолога – динамічна система, яка починає формуватись у процесі професійної підготовки (освіти) та має подальший розвиток у професійній діяльності. Професійна ідентичність є необхідною складовою професійного розвитку особистості, становлення професіонала та кар'єрного росту. Формуючи професійну ідентичність, психологи корегують власний стиль роботи, починають усвідомлювати свої професійні можливості, вчать ся управляти розвитком власної кар'єри, підвищують професійну компетентність.

Професійна ідентичність передбачає функціональну та екзистенційну відповідність людини й професії, вміння ефективно виконувати професійні функції, відчуття власної компетентності, ефективності й особистісної впливовості. Л. Шнейдер [8] зазначає: якщо розглядати розвиток суб'єкта праці як процес досягнення професійної ідентичності, тоді типи самовизначення (у конкретних трудових функціях, у межах певного трудового процесу, у межах спеціальності, самості, у межах культури) можна співвіднести з об'єктивними або ситуативними (зовнішніми) складовими професійної ідентичності, а рівні реалізації можливостей самовизначення – із суб'єктивними.

Висновки. Отже, проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновки, що професійна ідентичність майбутнього психолога – це усвідомлення своєї приналежності до професії психолога, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії (певні якості особистості, знання та

вміння) та співставлення своєї відповідності професійному образу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарбузова Г. В. Социально-профессиональная идентичность будущих специалистов как предмет педагогического анализа / Г. В. Гарбузова // Актуальные проблемы педагогики и образования. – Брянск : Изд-во БГУ, 2005. – С. 106–108.
2. Ермолаева Е. П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессионализма / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 1998. – № 4. – Т. 19. – С. 80–87.
3. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89–101.
4. Лукьянчук А. М. Проблема идентификации у професійному становленні студентів вищого навчального закладу I–II рівнів акредитації педагогічного профілю / А. М. Лукьянчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/3/statti/21lukiyanchuk/lukiyanchuk.htm.
5. Родичкина И. И. Условия развития профессиональной идентичности в вузе / И. И. Родичкина // Известия Российского гос. педагогического ун-та им. А. И. Герцена. Серия «Психолого-педагогические науки». – 2008. – № 12(88). – С. 226–229.
6. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 544 с.
7. Трандина Е. Е. Становление профессиональной идентичности у студентов юридического вуза : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Е. Е. Трандина. – Ярославль, 2006. – 225 с.
8. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М. : Изд-во Моск. псих.-соц. ин-та, 2004. – 600 с.
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – пер. с англ. – М. : Прогресс. – 1996. – 344 с.